

Проблема співвідношення індивідуального і колективного у вітчизняній теорії виховання 20-х рр. ХХ століття.

Постановка проблеми. В умовах демократизації виховання, дотримання прав і свобод дитини особливої гостроти набуває питання про взаємини колективу й особистості. Сьогодні вітчизняна наука, спираючись на глибинні філософські концепції людини і досвід світової педагогічної думки, шукає нові рішення проблеми формування особистості учня в колективі. Це актуалізує вивчення й вітчизняного педагогічного досвіду 20-х років ХХ століття, оскільки саме в цей період педагоги-теоретики та практики активно займались пошуком нових шляхів розвитку особистості дитини, намагаючись використати виховні можливості колективу. Як наслідок, постало питання про співвідношення індивідуального й колективного у виховному процесі. Саме воно стало предметом обговорення і дискусій у вітчизняній педагогіці 20-х років.

Проблеми теорії і історії колективного виховання знайшли досить широке висвітлення в науково-педагогічній літературі. Теоретичні основи виховання підростаючих поколінь у колективі розглядалися як радянськими педагогами (А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, А.Т. Куракін, А.Ю. Гордін, В.А. Караківський та ін.), так і сучасними українськими та російськими дослідниками (О.Н. Степанова, В.В. Андрєєва, І.О. Трухін, І.П. Підласий та ін.).

Виконано значну кількість історико-педагогічних досліджень, в яких простежувалось становлення та розвиток теорії і практики виховання дітей в колективі. Окремі аспекти історії використання колективу як чинника виховного впливу представлено в узагальнюючих історико-педагогічних працях (О. Сухомлинська, Б. Ступарик, Л. Медвідь). У дисертаційних історико-педагогічних роботах вивчались погляди на проблему колективу

видатних зарубіжних та вітчизняних вчених Я. Корчака (С.В. Денисюк, Т.В. Забута), А. Макаренка (В.В. Бучківська, Й. Гайда, С.Г. Карпенчук, Н.М. Носовець), В. Сухомлинського (Г.Л. Бондаренко, В.В. Бучківська, М.М. Дубінка, Г.В. Калмиков, В.К. Кіндрат, Ю.Г. Новгородська), та ін.

Проведений нами аналіз зібраної інформації дає змогу звернути увагу на ті питання, які в науковому обсязі є недостатньо висвітленими або викривленими через соціально-економічні та політичні обставини різного часу. Сьогодні існує потреба у більш глибокому вивченні історико-педагогічних аспектів теорії і практики колективного виховання 20 років ХХ століття.

Метою цієї статті є виявлення підходів до вирішення проблеми співвідношення індивідуального і колективного у вітчизняній теорії виховання 20-х рр. ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХ століття методологічне значення для становлення теорії виховання мало вирішення питання про співвідношення принципів індивідуалізму та колективізму у виховному процесі.

На цю проблему звертав увагу відомий педагог досліджуваного періоду Я. Мамонтів, який підкреслював, що «особистість і суспільність, індивідуалізм і колективізм це є та вісь, що навколо неї обертаються сучасні світоставлення з протилежними соціальними установками» [1. С. 14]. Він зробив спробу проаналізувати педагогічний індивідуалізм та педагогічний колективізм в їхніх протилежних і спільних позиціях.

Педагоги-індивідуалісти, на думку Я. Мамонтіва, поставали проти погляду на дитину-учня «як на порожній келих, що на певний час заповнюється певним змістом» [1. С. 15]. Вони визнавали за кожним учнем особистість, що цілком самобутньо розвивається, оцінювали особистість в її багатстві та суцільності, в її неповторності.

Соціальні педагоги сприймали дитину в однаковій мірі як феномен біологічний і соціальний. Разом з тим представники цього напрямку дійшли

висновку, що «людину, як істоту реальну, можна мислити лише в товаристві її подібних; ізольований людський індивід то є така сама абстракція, як і фізичний атом» [1. с. 17].

Ми дійшли висновку, що на початку 20-х років вітчизняні вчені-педагоги намагались досягти гармонійного поєднання принципів індивідуалізму та колективізму у вихованні. На цю особливість звернула увагу О.В. Сухомлинська, яка вказувала, що на початку 20-х років превалювали підхід до дитини через еволюційно-біологічні та культурно-історичні закономірності розвитку, побудова на цій основі виховання, що мало за мету формування яскравої й самобутньої індивідуальності. Саме ця ідея, на її думку, становила парадигму виховного процесу. Індивід, його властивості, структура, процеси взаємодії з суспільством, підкреслює О.В. Сухомлинська, виступали не в контексті індивідуальної свідомості, а являли собою відображення позаіндивідуальних матеріалістичних законів, що спрямовують світ природи й світ культури. Це був загальнометодичний, матеріалістичний принцип, яким керувалися усі педагоги й педологи. Він та принцип детермінізму стали головною підвалиною наукових пошуків педологів того часу [2. с. 121].

Під впливом державної освітньої політики початку 20- років, яка знайшла втілення в «Декларації про соціальне виховання дітей» (1920), пріоритет віддавався все ж ідеї соціального виховання та принципу педагогічного колективізму, хоча при цьому на теоретичному рівні визнавалась важливість забезпечення розвитку особистості.

Так, відомий вчений А. Володимирський у своїй статті «Соціальне виховання в школі» (1920) вбачав мету виховання в формуванні «більш повної та розвиненої особистості». Така особистість, на його думку, може створитися «тільки наслідком внутрішнього (пізнання своїх власних переживань) та зовнішнього досвіду» [3, с. 18]. Все ж А. Володимирський теж робить акцент на соціальності виховного процесу і наполягає, що споріднення дітей між собою, серед найрізноманітніших умов їхнього

шкільного життя неодмінно з'єднає їх ще дужче та прищепить їм цінний для соціального життя принцип - «у єдності сила, один за всіх і всі за одного». Визволити кволого, допомогти слабшому, одночасно змагатися з приблизно однаковим, писав він, має також ґрунт для розвитку; і всього цього можливо досягти, без прописів, моралі, релігійних залякувань, а тільки самим процесом розвитку особи та багатобічного змісту відношень до природи та оточуючих людей. Це вільне виявлення особи на користь її власної самосвідомості.

Слід підкреслити, що загальний висновок А. Володимирського зроблений на користь гармонійного поєднання особистого й суспільного, індивідуального й колективного в вихованні: «Щасливе те суспільство, що складене з таких шляхетних одиниць: вони обопільно культивуватимуть одна одну, ніколи не повстануть, як вороги, одна проти одної, а виразно доведуть, що особа й суспільство суть єдине та неподільне в ідеалах свого розвитку, нема «я», та нема «чужих» [3. с. 45].

Цю ж думку А. Володимирський підтверджує у статті «Особистість у загальному ланцюгу явищ» (1922), зауваживши, що найбільш повний розвиток особистості збігається з найвищими проявами громадськості. На його думку, не може бути гармонічної особи з невиразним соціальним досвідом, хоча в повсякденній обстановці часто мають місце припущення, що «перемога особистості супроводжується послабленням соціальних інтересів і навпаки» [3. с. 48].

Вчений визначає навіть певну логіку «розширення особистості» у її взаємодії з соціумом. Перший варіант - коли людина не виходить за рамки свого особистого благополуччя, в зміст її входить її здоров'я, тобто «фізична ситість». Таке спостерігається і у тварин. Тут ще нема суспільної особистості, вона осторонь навколишнього життя, і в цьому випадку суперечність особистості і суспільства неминуча. Другий варіант стосується більш «розширеної особистості», де охоплені елементи, що стоять за межами індивідуального благополуччя, наприклад, особа матері. У цьому випадку

особистість «розширилась» завдяки тим елементам, що входять до поняття сім'ї (діти, чоловік, домашнє оточення). Третій варіант має відношення до «ще більш розширеної» особистості - людини, яка всіма своїми помислами, почуттями доводить відданість своєму народу, вболіває за нього, дбає про його культуру і створює його благополуччя, «жертвуючи» і «особистими», і «сімейними» благами. Суспільні інтереси і інтереси подібної особистості – поняття не суперечні, а невід'ємні. О. Володимирський пропонує також варіант «ідеально розширеної» особистості, коли інтереси всього людства є її змістом.

Ґрунтуючись на таких міркуваннях, О. Володимирський говорить про співвідношення індивідуального і колективного, особистості і колективу: «Розуміння особистості ширше, ніж воно розуміється, і для вірного розуміння її необхідно мати знання про минуле, її генезис, перспективи її подальшого розвитку. Особистість не суперечить колективу, а тільки є елементом його, що містить в собі соціальні властивості та риси, в залежності від ступеня особистої досконалості» [3. с. 49-51].

Поділяє погляди О. Володимирського на виховання особистості в суспільстві і А. Макаров у своїй статті «Виховання волі і соціалістична школа» (1922). Автор вводить поняття «соціальна школа», яку визначає як школу майбутнього, перш за все, як виховний заклад, зв'язаний з життям, який готує «маленьку людину» до того, щоб вона з найбільшою можливою повнотою, з одного боку, і до найбільшої суспільної вигоди, з іншого, виявила свої вроджені здібності і потяги, своє людське «я». За таких умов гарантується наявність гармонійного поєднання індивідуалізму з колективізмом у вихованні, «з'являється лінія, ідучи якою, педагог уникне і ламкості людської особистості, шкідливої чи непотрібної для колективу, в якому їй треба жити» [4. с. 81]. Загальний висновок ним теж зроблений на користь колективного виховання: «В новій школі, вихователі, що пройнялися соціалістичним ідеалом побудови школи, розуміють: виховання повинно здійснюватися в колективі і для колективу» [4. с. 81].

Поступово педагоги почали говорити про підпорядкованість індивідуального колективному у вихованні. Зокрема О. Дорошенко, наголошував, що одним з найболючіших питань сучасної педагогіки є питання про організацію дитячого колективу, про те, щоб здійснити ідеї такої організації в межах реального життя, в межах педагогічної практики. Він, як і Мамонтів, вказував на те, що в педагогіці виділяються дві виразні течії. Першу течію складають прибічники так званої системи вільного виховання, які кинули гучне гасло: замість старої дисципліни – вільна організація дитячого колективу, але вони не дають жодної вказівки на те, що саме потрібно робити. Друга - об'єднує педагогів, що шукають такої системи виховання, яка б відповідала вимогам сучасної революційної та економічної доби, яка б як найшвидше привчала дитину до справжнього комуністичного життя. Наслідувачі другої течії підкреслюють, що не можна порушувати волі дітей власним авторитетом, але можна й треба примусити окрему дитину коритися волі колективу. Саме тому, вважає О. Дорошенко, кожен освітньо-виховну установу треба якнайшвидше перетворити в справжню комуну, де все спільне, все вирішується гуртом [5. с. 12.].

Н. Тарасевич теж вказував на необхідність замість штучної педагогіки ввести один принцип, одну вимогу – впливати не на дитину, а на життя, змінювати навколишнє середовище, щоб воно давало дітям все необхідне для їхнього розвитку в повноцінну особистість. Тільки при повному аналізі всіх факторів, що мали вплив на зародження та формування особистості дитини, можна допомогти дитині позбутися своїх негативних рис і виявити та розвинути закладені, але часто заглушені в ній позитивні задатки і якості. Саме для цього організується колективний досвід всієї дитячої організації [6. с. 6].

Відомий педолог О. Залужний теж торкався питання різниці між індивідуалістичною і колективістичною педагогікою. Перша, на думку О. Залужного, основним об'єктом свого вивчення має дитину; тому вона може базуватися на фізіології, біології, психології, але зовсім не брати до

уваги соціологію. Друга – центральним об'єктом свого вивчення і впливу має колектив; тому вона не може не шукати для себе соціальної бази.

Соратник О. Залужного, представник харківської школи педології С. Лозинський головне завдання педагогіки вбачав у підготовці людини до життя в сучасному їй суспільстві, встановлення правильних, гармонійних взаємин індивіду і колективу [7. с.1]. Він був прибічником «колективістичної педагогіки», але був далекий від думки, що в її назві міститься протилежність педагогіці індивідуалістичній. Логіка міркувань С. Лозинського з цього приводу наступна. В суспільстві, де боротьба є основним способом суспільних відношень, користуються переважно контрастовими термінами: особа – суспільство, індивід – колектив. Називаючи те чи інше явище, властиве життю однієї суспільної групи, звичайно, мислиться поруч з ним протилежне розуміння, властиве другій ворожій групі. Слово «індивідуалізм» негайно протиставляється слову «колективізм», і якщо перше означає зневагу до інтересів суспільних заради особистих, то друге означатиме протилежне: зневагу особистими інтересами заради суспільних. В ідеалі, підкреслював учений, «колективне» і «індивідуальне» не обмежують, не поповнюють одне одного, а взаємно обумовлюють і сприяють одне одному. Інакше кажучи, за С. Лозинським є колективізм сучасного й колективізм майбутнього. В сучасному неминучою є перевага суспільних інтересів над особистими, в майбутньому - повна єдність того й іншого [7. с. 57].

С. Лозинський наполягав на «переродженні» індивіда шляхом такої організації педагогічного процесу, коли органічне зрощення індивіда з колективом стало б неминучим. Цього, на його думку, можна досягнути лише перебудовою педагогічного процесу і, перш за все, зміною його об'єкта (індивід як об'єкта змінюється на дитячий колектив). Суть цієї перебудови полягає в створенні здорових, життєздатних, гнучких соціальних утворень – дитячих колективів, сприянні їхньому максимальному розвитку, і своєчасній заміні застарілих й тих, що віджили, новими [7. с. 63]. Завдання таких колективів – залучити до колективного життя дитину, створити

перевагу в колективному житті перед індивідуальним. Якщо колективне життя дасть дитині більше радісних, потрібних для її розвитку переживань, ніж просто життя в соціальному середовищі, або якщо є можливість створити різноманітність колективів, щоб задовольнити всі життєві інтереси дитини, пише педагог, то переродження індивідуаліста чи навіть соціально-вихованого індивіда в колективіста буде неминуче. Маючи в колективі краще середовище для свого розвитку, дитина згодом перестане мислити себе індивідом і вже не схоче жити, працювати, учитись поза колективом. Педагогіка колективу, ставлячи цю мету й створюючи всі умови для стимулювання розвитку різноманітних дитячих колективів, на думку С. Лозинського, забезпечить відповідні зміни установок і звичок в індивідуумі, заміщуючи в його поведінці механізми індивідуалістичні – колективістичними.

С. Лозинський зовсім не скидає з рахунку індивіда, але бачить його крізь колектив, на другому плані. Для нього насамперед потрібний здоровий колектив, а нормального індивіда він розглядає виключно як частку колективу: «Ми не говоримо: коли всі індивіди, що входять у колектив, будуть гарні, то гарний і колектив буде; ми говоримо: в гарному колективі всі його члени будуть гарні, як колективісти» [7. с. 63].

Таким чином, у 20-х роках ХХ століття починає формуватись педагогіка колективу, яка в цей період не тільки не припускала думки про задушення індивідуальних здібностей дитини, а навпаки – намагалась використовувати можливості дитячого колективу для вільного й повного розвитку індивідуальних здібностей. Педагоги відстоювали думку про забезпечення гармонії індивідуального й колективного у вихованні, визнаючи при цьому пріоритет принципу колективізму.

Подальшого дослідження потребує вивчення ролі дитячого руху в формуванні особистості дитини в 20-30-х роках ХХ століття.

Література.

1. Мамонтов Я. Індивідуалізм та колективізм у сучасній педагогіці // Радянська освіта, 1926. - № 6.
2. Нариси з історії українського шкільництва (1905-1933)/ за редакцією О. В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.
3. Владимирский А. Личность в общей цепи явлений. // Путь просвещения. - №4. – 1922. С. 18-54.
4. Макаров А. Воспитание воли и социалистическая школа. // Путь просвещения. - №6. – 1922. С. 57-90.
5. Дорошенко О. Організація дитячого колективу в ранньому дитинстві // Радянська освіта – 1923. - №2. с. 12-27.
6. Тарасевич .М Педология и ее значение в современном педагогическом строительстве // Путь просвещения. – 1923. - №4. с. 1-22.
7. Лозинський С. О. Дитячий колектив, як об'єкт педагогічної роботи // Шлях освіти. – 1926. - № 10. – с. 1-27.

Анотація

Петришен О.Г Принципи індивідуального і колективного у вітчизняній теорії виховання (20-х рр.) ХХ століття.

У статті розглядається питання про співвідношення принципів індивідуалізму та колективізму у вітчизняній теорії виховання 20-х рр. ХХ століття.

Ключові слова: колектив, виховання, дитбудинок, освіта.

Аннотация

Петришен Е.Г Принципы индивидуального и коллективного в отечественной теории воспитания (20-х гг) ХХ столетия.

В статье рассматривается вопрос о соотношении принципов индивидуализма и коллективизма в отечественной теории воспитания (20-х гг) ХХ столетия. *Ключевые слова:* коллектив, воспитание, детский дом, образование.

Annotation

Petrishen H. The principals of individual and collective education in native collective education in 20-th of the XX century in Ukraine.

The problem of individuality and collectivity principals of correlation in native collective education, in the 20-th of XX century is considered in the article.

Keywords: collective, upbringing, orphanage, education.